SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2002 Sayı: 8

KONYA / 2002

BALAT - İLYAS BEY KÜLLİYESİNİN MEDRESE BİNASI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Remzi DURAN*

ABSTRACT

İlyas Bey Complex in Balat, the second capital after Peçin, being composed of a mosque, a hamam (bath), and a medrese (theological school) is an important monument of Menteşe Principality regained its independence following the Ankara War in 1402. However, the construction program was interrupted due to the influence of the Ottoman authority, which was increasingly felt again in the region. The medrese, only the remains of the walls exist at present, is located to the north of İlyas Bey Mosque, the inscription panel of which contains a remarkable word, imaret. The medrese is thought to be built by the Ottomans in the first quarter of the 15th Century. It possesses a disordered plan in the shape of deformed "U". In this plan, the spaces around the open courtyard (with a fountain – şadırvan) shows neither a uniform layout, nor an architectural harmony. The eyvan, surmounted with a dome in the north, and the two larger spaces in the center of the east and west wings exhibit some constructional similarities to the mosque, which was built first. Although, the building gained a character which is identical to a medrese by the attachments of the cells to those larger spaces, one can understand that the building, in fact, converted from a zaviye, when the word imaret in the inscription of the mosque and its architectural features are considered. A well-ordered row composed of cells found during the excavations in 1994, probably belongs to a medrese, but, to the one with a relatively larger program planned later but not completed. By a detailed examination of the architectural features of the medrese, in this study, the original state of the medrese was tried to be revealed in the light of historical data as well as the architectural trends of the period.

*

Balat, Aydın ili Söke ilçesine bağlı, Türk öncesi dönemde adı Miletos olarak bilinen ve Menteşeoğulları tarafından fethedilen yerleşme yeridir. Hem Türk öncesi hem de Türk döneminde ithalat ve ihracatın yapıldığı oldukça önemli bir

liman kentidir. Menteşeoğulları zamanında bir müddet beyliğin idare merkezi de olan Balat'ta bu döneme ait pek çok yapı bulunmaktadır[1]. Menteşeoğullarından İlyas Bey'in hakimiyeti zamanında bütün ekonomik zorluklara rağmen adeta bir hükümdarlık alameti olarak inşa edilen İlyas Bey Külliyesi (806/1404), 15. yüzyılın ortalarında Balat'ın liman kenti olarak önemini kaybetmesi sonrasında kaderine terk edilmiş ve buradaki yapılar da büyük ölçüde tahrip olmuştur.

İlyas Bey Medresesi olarak isimlendirilen yapı, kısmen câmi ile irtibatlı olarak inşâ edilmiş olup İlyas Bey Câmii'nin kuzeyindeki büyük fakat düzgün olmayan bir avluyu doğu, batı ve kuzeyden "U" şeklinde çevreleyen asimetrik hacimlerden müteşekkildir (1-2.Şek.-1. Res.). Ayrıca 1994 yılında câmi ve mevcut medrese çevresinde yapılan sondaj ve kazılarda da medresenin batı kanadının batısında, kuzey-güney doğrultusunda tek sıra halinde dikdörtgen şekilli yan yana on hacim ortaya çıkarılmıştır (1-2.Şek.-3.Res.).

Mevcut "U" şekilli medrese yapısının, câmi ile birlikte inşâ edilip edilmediği kesin olarak belli olmamakla birlikte, medrese olarak pâye bakımından, 945/1538 yılından önce "yirmili". 1063/1652-53 yıllarında ise "Dâhil" hükmüyle hizmet gördüğü bilinmektedir[2].

Yapı genel şema itibariyle bir bütünlük göstermemekte, câmi ile aynı zamanda programlanmış ve inşâ edilmiş bir medrese kanaatini uyandırmamaktadır. Avluyu çevreleyen hacimlerin biribirlerine olan nisbetleri ve birleşmeleri homojen bir görüntü vermeyip, genel form içinde de asimetrik bir kuruluşa sahiptir (2.Şek.). Kuzey cephede yer alan üzeri kubbeli eyvanın (4.Res.) dışında günümüze sağlam olarak gelebilmiş bir bölüm yoktur. Diğer hacimlerin üst örtüleri ve bir kısmının beden duvarları hemen hemen yarı seviyelerine kadar yıkılmıştır.

İç avluyu çevreleyen yapılardan câmi dışında oldukça itinalı duvar tekniği ve devşirme malzemelerin bolca kullanıldığı eş zamanlı üç hacim yer almaktadır. Bunlar; kuzey kanatta yer alan kare şekilli, avluya bakan önü açık, üzeri evvelce kiremit kaplı küçük bir kubbe ile örtülü[3] eyvan (4.Res.) ile, doğu ve batı kanatta mimârî form itibariyle biribiriyle aynı, kuzey-güney istikametinde uzanan ve geniş orta kapıyla avluya açılan dikdörtgen şekilli iki büyük hacimdir (2.Şek.- 5-6.Res.). Bu bölümler dışında kalan ve medrese hücreleri olarak değerlendirilen hacimler kanaatimizce daha sonraki ilavelerdir. Bu üç hacimle olan bağlantı ve dilatasyonları, malzeme ve işçilik farkları açıkça tespit edilebilmektedir.

İlyas Bey Medresesi, zamanla yapılan ilavelerle vücut bulmuş ve halihazır şekliyle açık avlulu tek eyvanlı medreseler gurubu içinde değerlendirilebilir bir yapı özelliği taşımaktadır. Avlunun batısında beş, kuzeyinde dört ve doğusunda da dört hacim olmak üzere küçüklü büyüklü asimetrik on üç hacim yer almaktadır. Avlu-

---

* Doç. Dr., S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bkz. Aynur Durukan, **Balat'taki Türk Devri Yapıları** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982.; R. Duran, **Menteşe Beyliği Mimarisi** (Yayınlanmamış Doktora tezi), İzmir, 1995.

2 Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s. 81-82

3 Wulzinger-Wittek-Sarre, **Das Islamische Milet**, Berlin und Leipzig, 1935, s. 35

nun kuzeybatısındaki küçük hücre dışında bütün hacimlerin kapısı avluya açılmaktadır (2.Şek.- 5-7.Res.).

Medreseye, kuzeydoğu ve kuzeybatıdan açılan birer kapı ile girilmektedir (2,4-5.Res.). Bu kapılar aynı zamanda câmiin de avlu giriş kapılarıdır. Kuzeydoğudaki giriş, doğu kanattaki hücrelerin kuzeyindeki iki hücrenin batı köşesi ile kuzey kanadın doğusundaki ilk hücrenin güney köşesi arasında çapraz olarak yerleştirilmiştir. Medresenin asıl girişi olarak düşündüğümüz bu açıklığa dıştan eşik kısmına kadar dört basamaklı bir merdivenle çıkılıp üç basamakla avluya inilmektedir. Devşirme iki büyük dikdörtgen mermer bloktan oluşan yan sövelerin üstüne yekpare bir mermer blok atkı taşı olarak yerleştirilmiştir. Medresenin çoğunlukla devşirme malzemeyle ekleme ünitelerden oluştuğu bu sade ve gösterişsiz girişten de anlaşılmaktadır. Bu ünitelerin câmi ile eş zamanlı olmadığı, hem medreseye girişe hem de câmie geçişe imkân veren bu kapıdan da anlaşılmaktadır. Kuzeybatı giriş kapısı ikinci derecede bir giriş olarak kuzeybatı köşedeki hücre ile kuzey kanattaki kubbeli eyvanın batısındaki hücre arasına açılmış olup, doğrudan avluya değil, önündeki hücreye açılmaktadır (2.Şek..). Buradaki hücre bir giriş eyvanı gibi görünmekle birlikte, kanaatimizce bu şeklini daha sonraki bir zamanda medresenin kuzeyinde yer alan hazireyle direkt irtibatlandırılması zaruretinden ortaya çıkmış olmalıdır. Buradaki kapı daha küçük ebatlı olup, kuzeydoğudaki kapı ile malzeme ve form bakımından büyük benzerlik göstermektedir.

Avlu, kuzey-güney istikametinde düzgün olmayan dikdörtgen şekillidir (2.Şek.). Orta kısımda, kalan izlerden ve buluntulardan oldukça süslü olduğu anlaşılan bir şadırvan bakiyesi mevcuttur. Wulzinger-Wittek-Sarre tarafından rölöve ve restitüsyonu yapılan şadırvanın[4] orijinalde, dört sütunla taşınan bir baldakinin altında, sekizgen şemalı havuzu ve çok süslü dilimli fıskiyeli çanağının olduğu anlaşılmaktadır (3.Şek.). Şimdi sadece zemin döşemesinde izleri, bir su kuyusu, baldakinin üç sütun parçası ve bir lahit yalak ve orijinal fıskiyeli şadırvan çanağının poligonal kaidesi ile dilimli çanağın küçük bir parçası[5] mevcuttur (7.Res.). Buradaki kuyu ve şadırvanın biri birine yakın olarak bulunması ilginçtir. Muhtemelen şadırvan yıkılıp tahrip olduktan ve medrese de fonksiyonunu kaybettikten sonra, câmi cemaatinin abdest alma ve su ihtiyacını karşılamak üzere yakın çevredeki harabelerden getirilen bu lahit parçası, yalak olarak değerlendirilmiş ve yanı başına da bu su kuyusu açılmıştır. Lahitteki musluk delikleri kuyudan çekilen suyun lahite dökülüp kullanıldığına işaret etmektedir[6]. Ancak, baldaken olduğu anlaşılan şadırvanın ilk yapı olan câmie ve sonraki medreseye göre konumu çarpıktır. Kalan parçalarından oldukça süslü ve temiz işçilikli olan şadırvan fıskiye çanağı, câmii inşâ eden ustaların elinden çıkmış olmalıdır. Zira, aynı güzellikteki işçiliği bu çevrede sadece câmide görmekteyiz. Fakat avluya yerleştirilişi câmiden sonra, alelacele olmuş intibaını vermektedir.

Avlunun kuzeyinde, kuzeybatı girişin önündeki hacimden başka üç hacim dtaha bulunmaktadır. Ortada, tauğla örgülü sivri kemerli geniş bir açıklıkla avluya

---

[4] Wulzinger-Wittek-Sarre, **a.e.**, s. 35, Lev. 32

[5] Orijinal fıskiyeli çanağın parçası, kubbeli eyvanda muhafaza altına alınmıştır.

[6] Biz de Wulzinger-Wittek-Sarre ile aynı kanaati taşıyoruz (**a.e.**, s. 35).

açılan kare şekilli, üzeri üçgenli kuşakla geçilen küçük bir kubbe ile örtülü eyvan yer almaktadır. Eyvanın, doğu, batı ve kuzeyinde birer dikdörtgen dolap nişi mevcuttur (2. Şek.). Kuzeydeki dolap nişi bilinmeyen bir tarihte pencereye dönüştürülmüştür.[7] Ancak, 1988 yılında yapılan onarımlarda[8] tekrar dolap nişi haline dönüştürülmüştür. Bu onarımlar sırasında eyvanın evvelce tahrip olmuş sivri kemerli açıklığı ve az tahrip olmuş kornişi de tamir görmüş ve zemine de tuğla karolar aslına uygun olarak döşenmiştir. Demir bir parmaklıkla girişi kapatılan eyvanda çeşitli mezar taşları ve çevrede bulunan parçalar korumaya alınmıştır.

Eyvanın bir kütüphâne, dershâne veya bânîsinin türbesi olduğu şeklinde değişik görüşler ileri sürülmektedir. Eyvanın iç duvarlarındaki büyük dikdörtgen nişlerin kitap konulması için kullanıldığından hareketle bir dershâne veya kütüphâne olduğunu ileri süren Wulzinger-Wittek-Sarre, ihtiyatlı davranarak yapının bânîsinin türbesi de olabileceği ihtimalini göz ardı etmemektedir[9]. Ancak, O. Aslanapa bu kısmın sadece türbe olduğunu ileri sürmektedir[10]. Aynur Durukan, Anadolu örnekleriyle mukayeseyle, içinde bir sanduka bulunmaması, mihrabın yer almaması ve duvarlarda kendince "işlevi belli olmayan" nişler bulunması sebebiyle bir dershâne olabileceğini belirtmektedir[11]. W. Müller-Wiener tarafından da yapı dershâne olarak tanıtılmıştır[12]. Doğu ve batısındaki hücrelerin kubbeli eyvana birleşmeleri suni olduğu gibi form, malzeme ve teknik bakımından da farklılık arz etmektedir[13]. Câmi'den sonra avlu etrafında sıralanan medrese hacimleri içinde kendini fark ettiren bu yapı; kanaatimizce, câmiin bânîsi İlyas Bey için türbe olarak tasarlanmış ve inşâ edilmiş, ancak İlyas Bey'in Balat'tan ayrılarak Peçin sarayında ikâmet etmesi ve hatta orada ölerek amcası Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey'in metfun bulunduğu medresenin ana eyvanında, onun yanına defnedilmesi sebebiyle boş kalmış, doğu ve batı kanattaki büyük dikdörtgen hacimlerle bilahare küçük medrese hücrelerinin ilavesiyle bağlanmış ve medresenin ana eyvanı olarak işlev kazanmıştır.

Kuzeydeki kubbeli eyvanın doğusunda yer alan küçük dikdörtgen hücreye, güneybatı kenarından açılan bir kapı ile girilmektedir (2.Şek.). Kuzey cephede bir dolap nişi ve doğu cephede bir ocak nişi yer alan hücrenin bu cephelerinde birer de mazgal penceresi bulunmaktadır. Eyvanın batısında yer alan hücrenin giriş kapısının da bulunduğu güney cephede bir, batı ve kuzey cephelerde de birer olmak üzere toplam üç küçük dikdörtgen dolap nişi mevcuttur. Hücrenin kuzeybatı üst kenarında küçük bir mazgal pencere vardır.

---

[7] A. Durukan, burasının orijinalde bir pencere olduğunu ileri sürmektedir (A. Durukan, **Balat'ta Türk Devri Yapıları**, s. 155-156).

[8] W.Müller-Wiener, "1988 Yılı Milet Çalışmaları Raporu", **XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Antalya 18-23 Mayıs**, Ankara, 1990, s. 55. R.35, R.3-4.

[9] Wulzinger-Wittek-Sarre, **a.e.**, s. 35

[10] O. Aslanapa, **Türk Sanatı II**, İstanbul, 1972, s. 229

[11] A. Durukan, **a.e.**, s. 322-324

[12] W. Müller-Wiener, "1988 Yılı Milet Çalışmaları Raporu",**a.e.**, s. 55

[13] Wulzinger-Wittek-Sarre, XV. yüzyılda inşâsına başlanan ilk yapıların açık, savunmasız iken daha sonraki dönemlerde iç avluya yapılar eklenmesiyle tamamen kapalı bir hâl alıp tıpkı mazgal pencereli savunmalı yapılar hâline getirildiklerini ileri sürmektedir (Wulzinger-Wittek-Sarre, **a.e.**, s. 36).

Medresenin batı kanadının güney ucunda yer alan hücre, güneydoğu köşesinden câmiin kuzeybatı köşesine ince bir duvarla irtibatlandırılmıştır. Avluya bakan giriş kapısının solunda ve karşısında birer küçük dikdörtgen dolap nişi, tam güneydoğu köşesinde de bir ocak nişi yer almaktadır (2.Şek.). Güney ve batı duvarlarının üst seviyelerinde açılmış birer mazgal pencere, hücrenin ışık ve hava almasını sağlamaktadır. Bu hücreye kuzeyden bitişik olan ve batı kanatta yer alan hacimlerin en eskisi olan büyük dikdörtgen hacim de de, halen kuzey ve güney duvarlarında birer büyük dikdörtgen dolap nişi, batı duvarında ise eşit aralıklarla yan yana üç büyük dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır[14] (2.şek.). Büyük dershanenin avluya bakan doğu duvarında, ortada, kalan izlerden evvelce yuvarlak kemerli geniş bir kapı[15] ve yanlarda da birer dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktaydı (6.Res.). Ayrıca, kalıntılardan batı duvarında iki kuzey ve güney duvarlarında da birer, üst seviyede açılmış mazgal pencere açıklıkları tespit edilebilmektedir[16]. Bu kısmın evvelce müstakil bir hacim olduğu, güney ve kuzeyden bitişik hücrelerin suni birleşmeleri, duvar kalınlıkları, dilatasyonları, malzeme farklılıkları ve güney ve kuzey üst seviyelerinde açılmış mazgal pencerelerin varlığı açıkça ortaya koymaktadır (8.Res.).

Batı kanatta yer alan büyük dershâne hücresinin kuzeyinden bitişik hücrede, kuzey ve güney duvarlarında ikişer küçük dikdörtgen dolap nişi açılmıştır. Güneybatı kenarda yer alan niş daha küçük ve dar tutulmuştur. Hücrenin doğusunda, güney kenarda dikdörtgen bir açıklık şeklinde giriş kapısı ile onun kuzeyinde bir ocak nişi yer almaktadır. Batı duvarının üst kısmında ise bir mazgal pencere bulunmaktadır. Bu hücrenin kuzeyinde yer alan doğu-batı istikametindeki dikdörtgen şekilli hücre, bu kanattaki ikinci büyük hacimdir. Batı ve kuzey duvarları ortasında ve doğu duvarının kuzey tarafında bir dolap nişi ile doğu cephesinin ortasında bir ocak nişi yer almaktadır[17]. Ayrıca doğu cephesinin dış duvarında, kuzey köşeden yükselen bir merdiven görülmektedir (5,9.Res.). Merdiven basamakları, hücre giriş kapısının üst kısmında bir sahanlık teşkil etmekte fakat kesilmeyip devam etmektedir. Merdivenlerin muntazamlığı sebebiyle ikinci bir katın varlığı düşünülmekle birlikte böyle zor şartlarda ve maddî imkânsızlıklar içinde ancak zamanla yapılan ilavelerle vücud bulmuş bu medresede ikinci bir kat aramak pek doğru olmadığı gibi üstte ikinci bir katın varlığını ortaya koyacak bir duvar bakiyyesi veya maddî emareler de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu merdivenler ikinci bir kata çıkmaktan ziyade çatıya çıkmak için kullanılmış olmalıdır[18].

---

[14] A. Durukan, bu dolap nişlerini pencere açıklıkları olarak değerlendirmiştir (**a.e.**, s. 157, Lev.71). Yaptığımız incelemelerde, kuzey ve güneyde yer alan dolap nişlerinin gerçekte birer pencere açıklığı olduğu ve sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır.

[15] Wulzinger-Wittek-Sarre, **a.e.**, s. 35

[16] Doğu kanatta da benzer şekilde yer alan bu dikdörtgen hacimlerin dershâne olarak kullanılmış olduğu, buralarda, müderrislerin ders verdikleri ve sıcak havalarda da yanlardaki çimenliklerde ders yapıldığı ileri sürülmektedir (Wulzinger-Wittek-Sarre, **a.e.**, s. 35).

[17] A. Durukan, batı duvarı ortasındaki dolap nişini pencere açıklığı olarak değerlendirmiş, ocak nişinden hiç söz etmemiştir (**a.e.**, s. 156).

[18] Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ve Kepez Yelli Medrese'de de çatıya çıkmak için yapılmış böyle merdivenler vardır.

Batı kanatta yer alan mekânların sonuncusu, kuzeybatı köşede yer almaktadır. Bu hacim hafif çarpık dikdörtgen bir şema göstermektedir. Kuzey ve güney duvarlarına açılmış birer küçük dolap nişi mevcut olup, girişi diğer hücreler gibi avludan olmayıp batı cephe duvarından dışarı, 1994 yılında yapılan kazılarda açığa çıkarılan kuzey-güney doğrultusunda yan yana sıralanmış muhtemelen ilk medrese yapısına ait hacimlere açılmaktadır[19] (3.Res.). Bu mekânın fonksiyonu hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

Medresenin doğu kanadında hemen hemen ortada yer alan büyük dikdörtgen dershânenin kuzeyinde, birbirine bitişik iki hücre yer almaktadır. Avluya açılan dikdörtgen giriş kapıları ve kuzey duvarlarında yer alan birer ocak ve dolap nişleri ile benzer şema gösteren hücrelerin doğu duvarlarına açılmış birer de mazgal penceresi bulunmaktadır. Büyük dershânenin bitişiğindeki hücre güney duvarının ortasından açılmış bir kapı ile dershâne ile irtibatlandırılmıştır. Büyük dershânenin karşısında, batı kanatta yer alan dershânede olduğu gibi burada da evvelce bir pencere açıklığı bulunmaktaydı. Ancak, daha sonra yapılan ilavelerde batı kanattakiler dolap nişine dönüştürülürken, doğu kanattakiler, dershânenin kuzey ve güneyinde eklenen hücrelere açılan kapılara dönüştürülmüşlerdir. Nitekim, batı kanattaki büyük dershâneye benzer şema gösteren doğu dershânesi daha çok müdahaleye uğramıştır. Kuzey ve güneydeki pencereler, her iki taraftan eklenen hücrelere açılan kapılara dönüştürülmüş, doğu duvarında yer alan üç büyük dikdörtgen dolap nişinden ortadakinin içi doldurularak muhdes bir duvarla dershâne ortadan ikiye bölünmüştür. Dershanenin avluya açılan ortadaki açıklık da aynı şekilde ikiye bölünerek iki giriş haline getirilmiştir. Kapıların sağındaki ve solundaki avluya açılan dikdörtgen pencerelere dokunulmamıştır (2.Şek.-6-7.Res.).

Büyük dershânenin güneyinden eklenen ve dershâneyle irtibatlandırılan küçük dar dikdörtgen bir hücre bulunmaktadır. Bu hücrenin güneyinden, güneye doğru 4.10 m. devam eden ve batıya, câmiye yönelen duvar bakiyesinin fonksiyonu hakkında kesin bir bilgi yoktur (2. Şek.-10.Res.). Ancak, Wulzinger-Wittek-Sarre, bu hacimlerin hela veya abdest hâne olmalarının mümkün olduğunu ileri sürmektedirler[20].

Balat İlyas Bey Medresesi'nde, kuzeydeki kubbeli eyvan dışında bütün hücrelerin ve dershânelerin üst örtüsü çökmüştür[21]. Kanaatimizce, kubbeli eyvan dışındaki hacimlerin üst örtüsü, devrin yaygın örtü şeması olan tonoz olmalıdır. Çünkü, tonoz örtüsü için hem büyük dershânelerin hem de hücrelerin duvarları yeterince kalın tutulmuştur.

---

[19] A. Durukan, bu hücrenin evvelce batı girişinin önündeki mekâna açılan bir kapısı olduğunu ancak daha sonra bunun örülerek kapatılmış olduğunu ileri sürmektedir (**a.e.**, s. 156).

[20] Wulzinger-Wittek-Sarre, yapının helası veya abdesthanesi olarak câmiin kuzeydoğusundaki medresenin doğu kanadının güney ucunda yer alan ancak fonksiyonu belli olmayan mekânları göstermektedir (**a.e.**, s. 37). Oysa, câmiin hemen bitişiğine böyle bir tesisin yapılmasından ziyade hela veya abdesthaneyi câmiden uzak bir yerde aramak gerekir kanaatindeyiz

[21] Wulzinger-Wittek-Sarre, bütün hücrelerin üstünün teras şeklinde düz olarak örtülmüş olduklarını ileri sürmektedirler (**a.e.**, s. 37, Lev.23). Ancak, iddiayı destekleyecek herhangi maddî bir buluntu yoktur.

Medrese hücrelerinin avluya açılan kapılarının hepsi dikdörtgen şeklinde ve düz lentolu olmakla birlikte kubbeli eyvanın giriş açıklığı sivri kemerli (4.Res.), doğu ve batı kanattaki büyük dershânelerin ise kalan izlerden yuvarlak kemerlidirler (6.Res.). Sonradan ilave edilen hücrelerin altısında ocak nişi yer almaktadır[22].

Medresenin batı kanadının batısında 1994 yılı kazılarında açığa çıkarılan yan yana sıralanmış doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen şekilli ve kapıları doğuya açılan on hacim bulunmaktadır (1-2.Şek.). Mevcut "U" şekilli medresenin batı kanadının câmie olan çarpıklığına karşılık burada açığa çıkarılan mekânların kuzey-güney doğrultusunda tek sıra olarak sıralanışı oldukça muntazamdır (3.Res.). Bu mekânların kuzeyindeki son hacim mezarlık sebebiyle tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla doğusunda bir ocak nişi yer almaktadır. Kuzeyden itibaren ikinci ve beşinci hacimler haricinde, üçüncü ve dördüncü hacimlerin güney, diğer hacimlerin ise kuzey cephelerinde yarım daire şekilli birer ocak nişi bulunmaktadır. İkinci ve beşinci hacimlerde ise, doğu cephelerinde giriş kapılarının hemen solunda dikdörtgen şekilli birer dolap nişi yer almaktadır. Bu hücrelerde ocak nişlerinin bulunmayışı, bunların ikâmetten ziyade kütüphâne olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Yedinci ve dokuzuncu hacmin bir kısmı ile sekizinci hacim, zamanla üzerinde büyüyen ağaçlar sebebiyle kazılmamıştır. Ancak bu kısımların beşinci ve altıncı hacimlerle aynı plân şemasına sahip olması kuvvetle muhtemeldir (2.Şek.). Onuncu hacim câmiin kuzeybatı köşesine paralel bir konumdadır. Bu kısmın girişi tam olarak tespit edilememekle birlikte diğer hacimler gibi doğuya açılmış olabileceği kanaatindeyiz. Diğer hacimlerden biraz daha büyük tutulmuş olan bu kısımda yer alan ocak nişi, diğer hacimlerinkinden farklı olarak kuzey cephenin hemen hemen tam orta kısmında yer almaktadır. Bu mekânın güneydoğu köşesinden doğuya, câmie doğru devam eden bir kısım duvar kalıntısı mevcut olmakla birlikte, câmi ile organik bir bağı olduğuna dair bir emare bulunmamaktadır (2.Şek.).

Oldukça muntazam sıralanmış bu mekânların câmie olan nispeti ve konumu nazar-ı dikkate alındığında câmi ile birlikte programlanmış medrese hacimlerinin bunlar olabileceği akla gelmekle birlikte, zamanla yapılan ilâvelerle vücut bulmuş "U" şekilli hacimlerin son olarak faaliyette olan medrese yapısı olduğu açıktır. Ancak kazılar sonucu zemin kodu 0.40 m. daha düşük olan bu tek sıra hacimlerin yapılmasına neden ihtiyaç duyulduğu hususunun izahı güçtür. Mevcut kaynaklarda da bu hususa açıklık getirecek bilgiler bulunmamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç :

Yapının inşâsına ait bir kitâbesi olmamakla beraber, güneyinde yer alan İlyas Bey Câmii inşâ kitâbesinde geçen "imâret" kelimesi, burada sadece bir câmiin

---

[22] A. Durukan, medrese odalarında hiç bir ocak nişine rastlanmadığını, buna sebep olarak da; tahrib olmalarının yanı sıra oldukça sıcak bir iklime sahip Balat'taki medresede ısınmak için hücrelere ocak nişi yapılmasına ihtiyaç görülmemesi olabileceğini belirtmektedir (**a.e.**, s. 174-175). Kanaatimizce, A. Durukan'ın bu görüşüne, eseri gördüğü ve incelediği yıllarda yıkılan üst örtü ve duvarların moloz yığınlarının yapıyı tam olarak incelemesine imkan vermemesi sebep olmuştur.

söz konusu olmadığını, başka yapıların da olabileceği ihtimalini kabule imkan vermektedir. Kanaatimizce, câmi ile birlikte İlyas Bey'in isteği doğrultusunda bir zâviye yapısı ve dolayısıyla bir külliye programlanmış ancak öncelikle ibâdet ve temizlik mekanları olan câmi ve hamam tamamlanabilmiştir.

Câmiin kuzeyindeki bu gayri muntazam hacimlerden, karşılıklı olarak doğu ve batı kanatta yer alan kısmen simetrik büyük dikdörtgen mekânların ve kuzeydeki kubbeli eyvan şeklindeki yapının, birleştirildikleri yan hacimlerle olan suni bağlantıları, duvar kalınlıkları ve ölçüleri ile birer müstakil hacim ve hatta bu hacimlerin ilk yapıları olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum, buradaki hacimlerin ilk yapılışında göreceği fonksiyonun bir medreseden ziyade bir zaviye için daha uygun olacağını akla getirmektedir. Ve dolayısıyla buradaki İlyas Bey Câmii'nin de zâviyesi bulunan bir câmi olarak programlandığını düşündürmektedir. Nitekim, Anadolu'da, bugün halk arasında câmi olarak tanınan ve yapı türü olarak gerek kitâbelerinde, gerek vakfiyelerinde, gerek devirlerinin kaynaklarında ve kısmen adlarında "imaret" olarak zikredilen bir çok zâviye yapısı, çok az değişikliklerle günümüze kadar ulaşmıştır[23]. Semavi Eyice, başlangıçta yalnız zâviye olarak yapılan bu dinî-içtimaî müesseselerin, zâviyelere ihtiyaç gösteren kesimin kudretli olduğu sürece önemini koruduğunu ve Osmanlı beyliğinin yanı sıra diğer Türk beyliklerinde de, idare edenler veya ileri gelenlerin yaptırdıkları ilk külliyeleri *imaret* adı altında *zâviyeli-câmi* olarak kurdurmağa önem verdiklerini belirtmektedir[24].

Balat İlyas Bey Medresesi olarak literatüre geçen açık avlulu (şadırvan avlusu) yapının doğu ve batı kanadında yer alan büyük dikdörtgen hacimlerin şeyhlerin ve misafirlerin kalabildikleri zâviye, kuzeydeki kubbeli yapının da İlyas Bey için yapılmış türbe olması muhtemeldir. Balat'ın liman kenti olarak hem Osmanlılar hem de yabancılar tarafından sürekli huzursuz edilmesi sebebiyle İlyas Bey'in, Balat'tan ayrılarak Peçin'e gitmesi ve orada ikâmete devam etmesi programı aksatmış olmalıdır. İlyas Bey'in ayrılmasından sonra Osmanlıların kontrolüne geçen Balat'ın mevcut haliyle en gösterişli yapısı olan İlyas Bey Câmii'nin avlusunda yer alan zâviye ve türbe[25] olarak tasarlanan kubbeli mekân, alelade bir şekilde eklenen bölümlerle gayri muntazam "U" şeklinde bir medrese yapısı olarak hizmete sokulmuş ve Osmanlılar zamanında medrese olarak kullanılmıştır.

Kaynaklara göre, Medresenin Osmanlı döneminde bilinen ilk müderrislerinden aslen Menteşeli olan Hızır Şah Efendi, Sultan II. Murad (1421-44/1446-

---

[23] Sayıları oldukça fazla olan bu tür yapıların bazıları şunlardır : Bursa-Hüdâvendigâr (1365), Bursa-Orhan Gâzi (1339), İznik-Nilüfer Hatun (1388), Edirne-Yıldırım Bayezıd (1389-1403), Milâs-Firuz Bey (1394-95), Balıkesir-Yıldırım Bayezıd, Bursa-Yeşil İmaret (1419-20), Filibe-Şahabeddin Paşa (1430), Kütahya-Yakup Çelebi (1411,1440), Ankara-Karacabey (1440), Tire-Yeşil İmaret (1441), Afyon-Gedik Ahmed Paşa (15.yy.sonu), Selânik-İshakPaşa (1486-87), Trabzon-Gülbahar Hatun (1505-6), Halep-Hüsrev Paşa (1545), Şam-Süleymaniye Tekkesi (1554-55) (Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli - Camiler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 23, No: 1 - 2, Ekim 1962 - Şubat 1963, İstanbul, 1963, s. 3-80).

[24] S. Eyice, **a.m.**, s. 52-53

[25] İlyas Bey, 1420 yılında Peçin'de vefat etmiş olup, amcası Ahmed Gâzi Bey'in yanına, Ahmed Gâzi Medresesi (Peçin) ana eyvanına defnedilmiştir.

51)[26] zamanında müderris olmuştur. Sultan II. Murad, Bursa'daki medresesinin tamamlandığı 1426 yılında[27] medrese müderrisliğine Hızır Şah Efendi'yi getirmek istemişse de o, bunu kabul etmeyerek Balat Medresesi'nde kalmış ve 1449-50 tarihlerinde orada vefat etmiştir[28]. Bu bilgiler ışığında, mevcut gayr-i muntazam "U" şekilli medresenin, câmi inşâının başlangıcı olan 1404 ve muhtemel tamamlanma yılları olan 1408-10 yılları ile Sultan II. Murad'ın kendi medresesini tamamladığı 1426 yılları arasında, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşâ edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. II. Murad'ın tahta geçtiği 1421 yılında İlyas Bey ölmüş bulunmaktadır. Bu sebepten, medresenin bu şekliyle İlyas Bey'in sağlığında mı yoksa ölümünden sonraki bir tarihte mi tamamlandığı belli değildir. Medresenin batı kanadının dışında, 1994 yılı kazılarında açığa çıkarılan tek sıra halinde düzenli olarak yerleştirilmiş ocaklı hücrelerin, kesin olarak ne zaman inşa edildiğini tesbit etmek güçtür. Kanaatimizce, bu hacimler mevcut gayri muntazam medrese yapısının zamanla yetersiz kalması sebebiyle, ilâve olarak yapılmak istenmiş, ancak meşhur bir müderris olan Hızır Şah'ın ölümü ve Balat'ın XV. yüzyılın ortalarından itibaren ehemmiyetini kaybetmesi ile tamamlanmadan yarım bırakılmıştır.

970/1562-63 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde "Vakf-ı imâret ve medresesi İlyas Beğ der nefs-i Balat"[29] başlığı altında Balat İlyas Bey Medresesi'ne ait çeşitli vakıflarla, burada çalışanlar gösterilmiştir.

Sonuç olarak, Balat İlyas Bey Medresesi (15.yy.ilk çeyreği), İlyas Bey Câmi-i'nin kuzeyinde avluyu üç yandan çeviren gayr-i muntazam hücreleriyle açık avlulu medreseler gurubuna girmektedir. Genel plân şeması itibariyle bir bütünlük arz etmeyen medrese, avluyu çevreleyen hacimlerin birbirine olan nispetleri ve birleşmeleri homojen olmayan, asimetrik bir kuruluşa sahiptir (1-2.Şek.).

Balat İlyas Bey Medresesi zamanla yapılan ilavelerle vücut bulmuş ve halihazır şekliyle ortası şadırvanlı, açık avlulu, tek eyvanlı medreseler gurubu içinde değerlendirilebilir. Medresenin kuzeydeki kubbeli eyvanı dışında bütün hücrelerin ve dershânelerin üst örtüsü çökmüştür. Güneyinde yer alan tek kubbeli câmi ile organik bir bağı olmamakla birlikte avluyu çevreleyen ve "U" şeması oluşturan medrese birimleriyle, güneyde yer alan câmi ile birlikte ortaya çıkmış olan plân şemasının, daha sonra Osmanlı Devri'nde gerek Anadolu'da ve gerekse Anadolu dışında daha seçkin ve olgun eserlerle sürdürülmüş olması kayda değer bir özelliktir. Bu plân şemasını Anadolu Selçuklu döneminden Harzem Taceddin Mesud Medresesi (1211), Kayseri Hacı Kılıç Câmii ve Medresesi (1249) ve Mardin Şehidiye Medresesi (13.yy.başı)'nde erken örnekler olarak görmekteyiz. Anadolu'da Selçuklu sonrasında câmi-medrese birlikteliği gösteren eserler de mevcuttur. Tire Karakadı Mecdettin Câmii ve Medresesi (14.yy.) ve Tire Molla Arap Câmii ve Medresesi (15.yy.sonları) plân şemaları itibariyle, güneyden câmi ve avlu çevresinde "U"

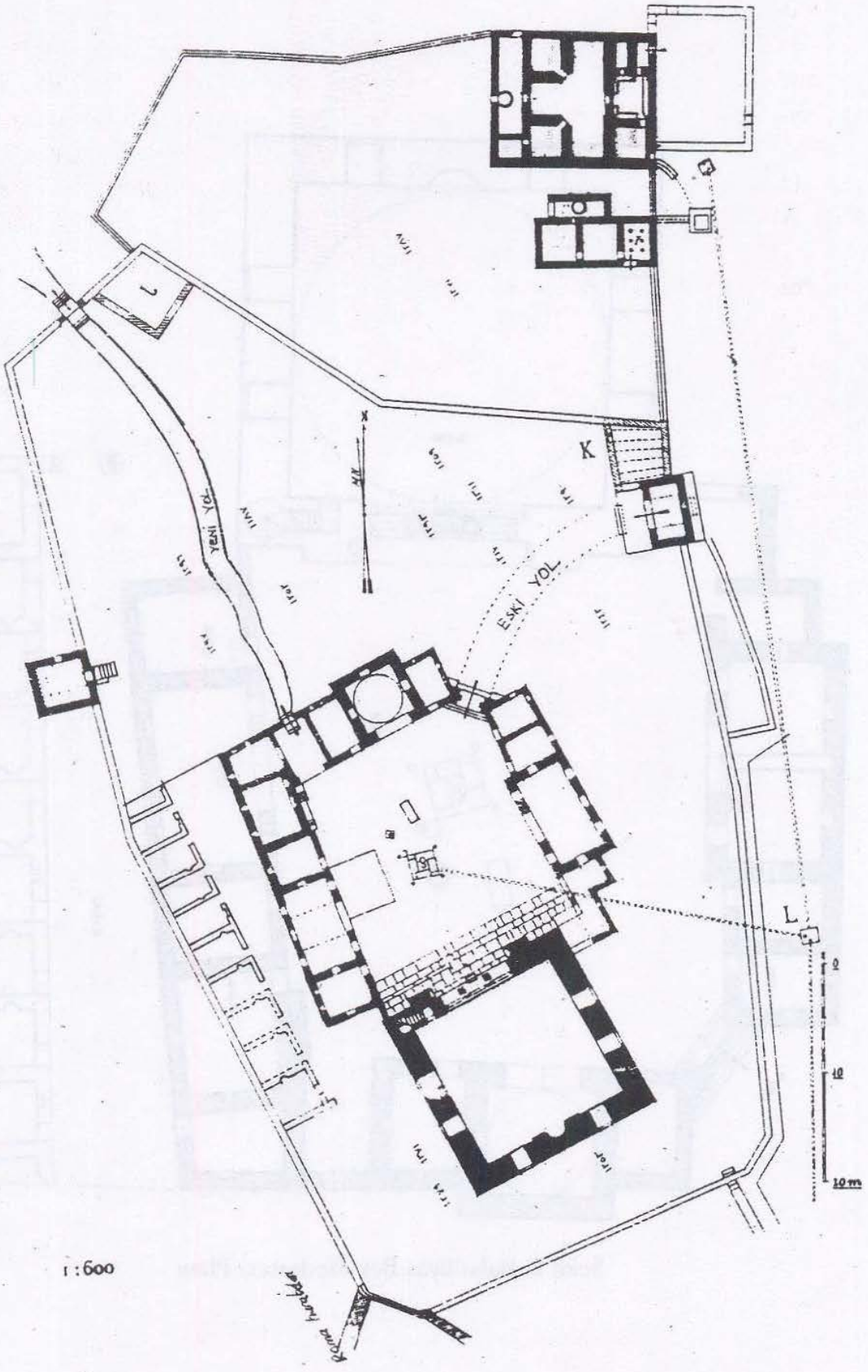
[26] Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ul-Vukuat- Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, C. I-II (Sad.:Neşet Çağatay), Ankara, 1979, s. 34.

[27] E. H. Ayverdi, **Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II**, İstanbul, 1972, s. 315-316

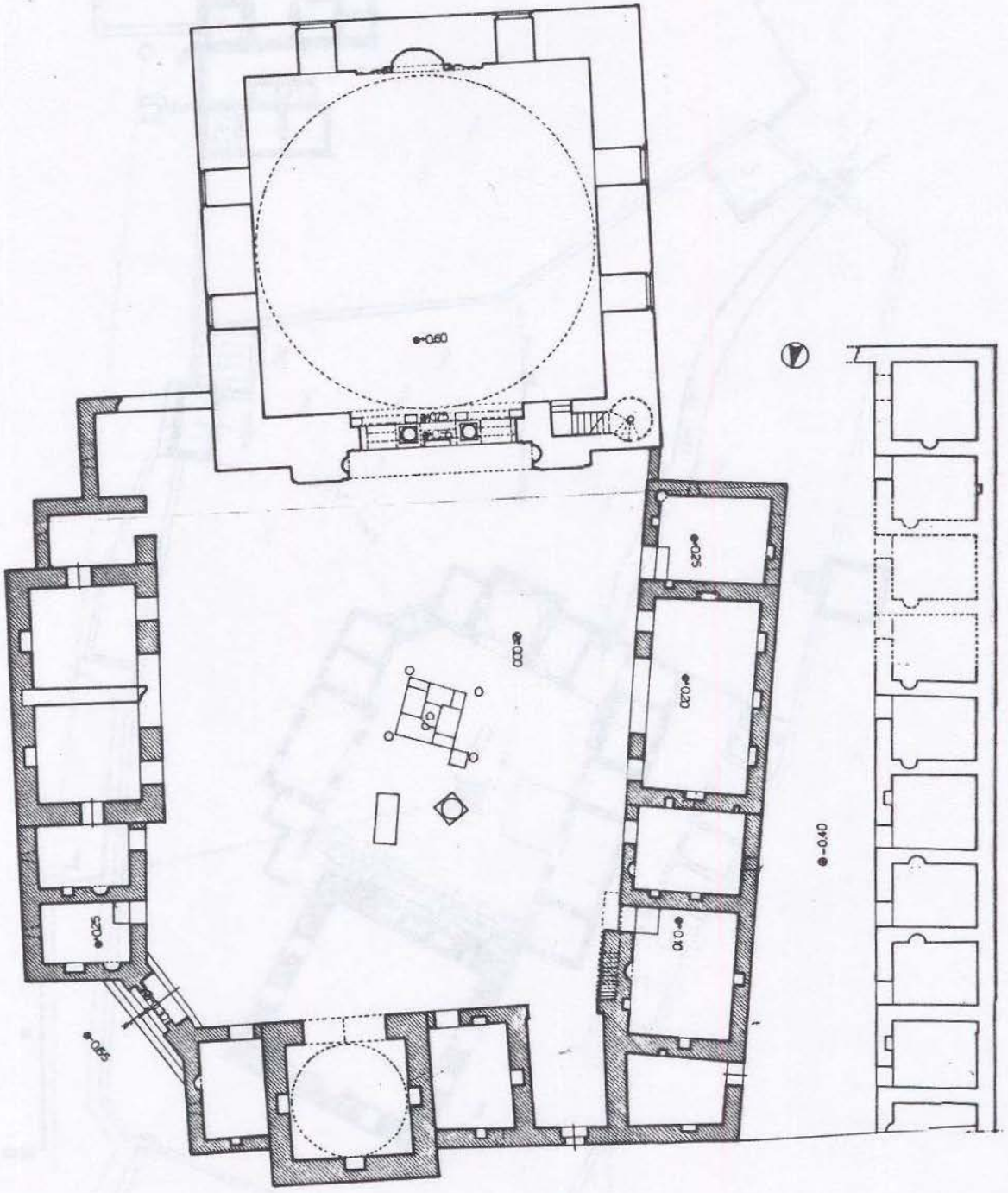
[28] Mecdî Efendi, **Terceme-i Şaka'ik-i Numaniye**, İstanbul, 1269, s. 115-116 ; C. Baltacı, **a.e.**, s. 82.

[29] BA, **MSED, 338**, s. 8-9

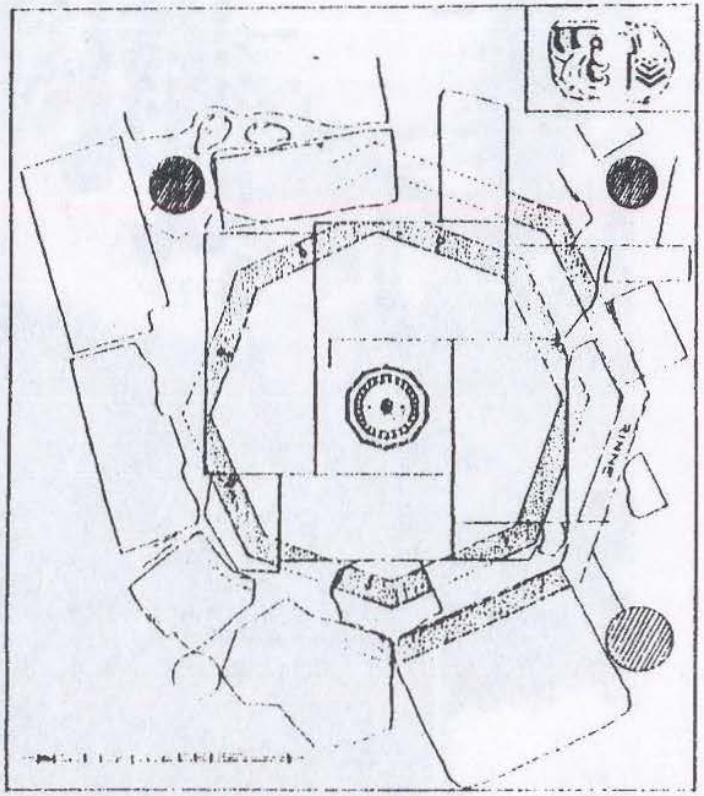
şeklinde medrese hacimleriyle Balat İlyas Bey Medresesi ile yakın benzerlik gösteren örneklerdir. Bu plân şeması Klâsik Devir Osmanlı mimârîsinde Mimar Sinan tarafından da en olgun nisbetleriyle uygulama alanı bulmuştur. İstanbul Haseki Hurrem Sultan Medresesi (1539-40), İstanbul- Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi (1547-48), İstanbul Sultan Selim Medresesi (1562-63), Lüleburgaz Sokullu Medresesi (1564), İstanbul Semiz Ali Paşa Medresesi (1558-59), İstanbul Kara Ahmed Paşa Medresesi (1559-60), İstanbul Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (1571-72), Payas Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (1574), Ilgın Lala Mustafa Paşa Medresesi (1577) bu tipin uygulandığı örneklerden bazılarıdır.

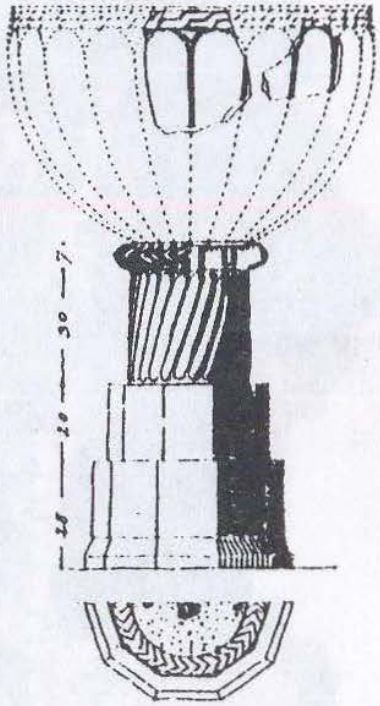
Şekil 1. Balat İlyas Bey Camii Çevresi Vaziyet Plânı (Wulzinger-Wittek-Sarre'den işlenerek)

Şekil 2. Balat ilyas Bey Medresesi Plânı

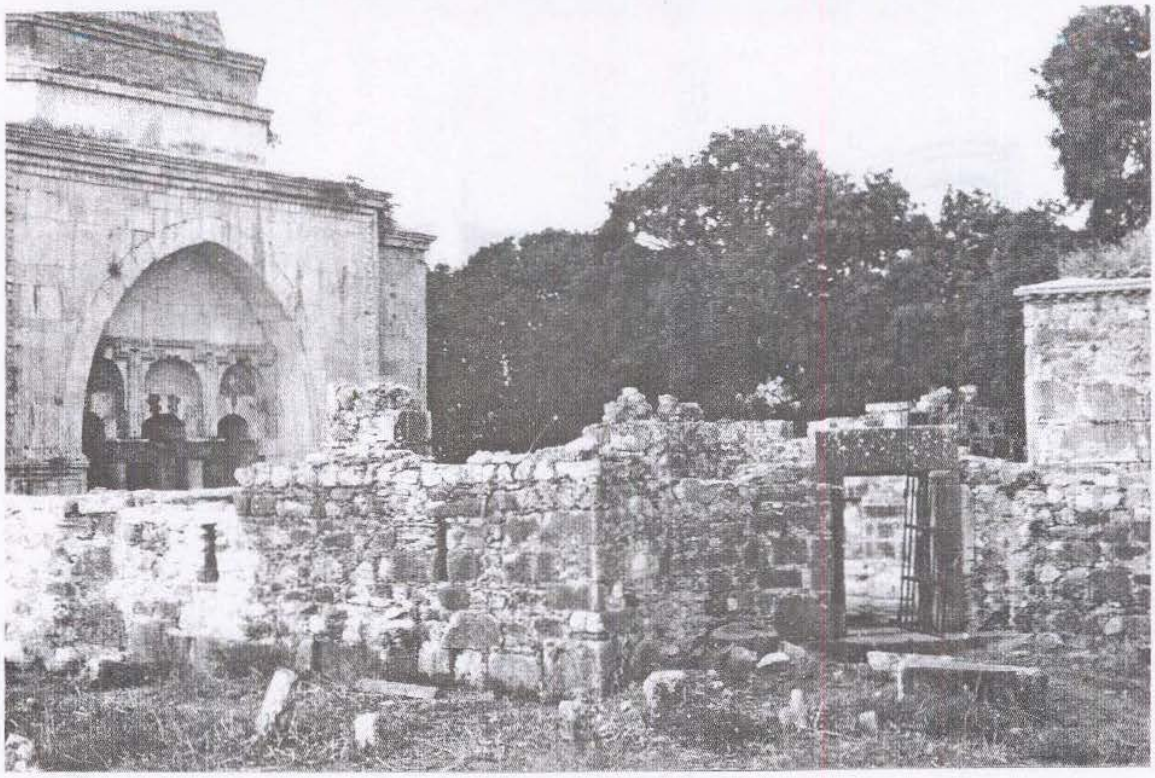

1:50

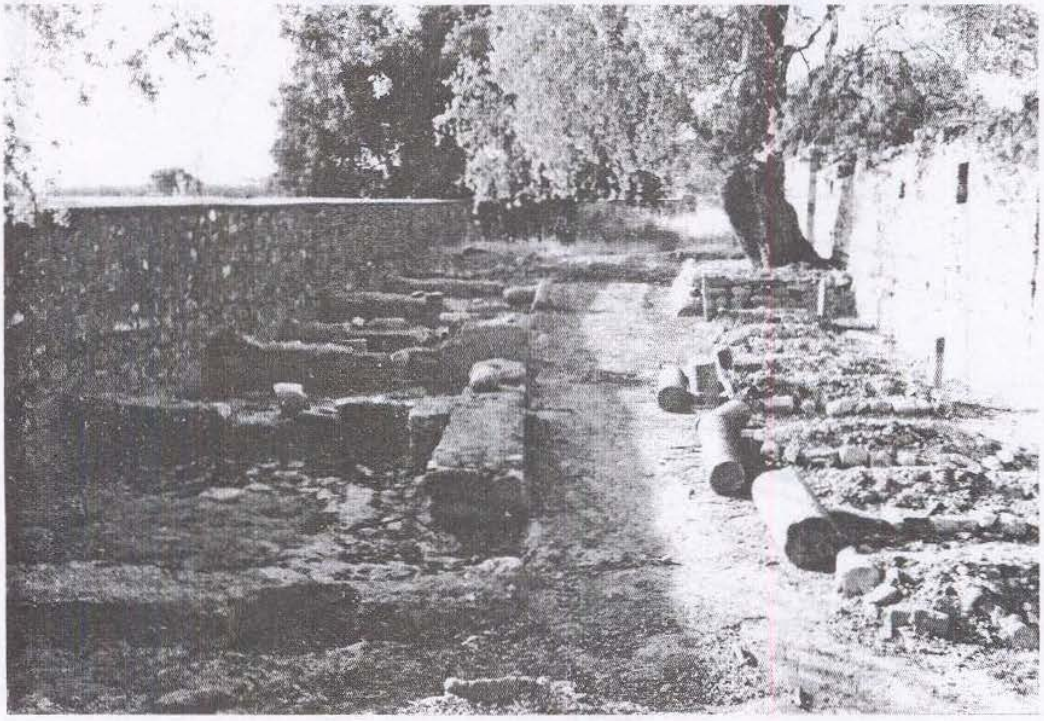

1:20

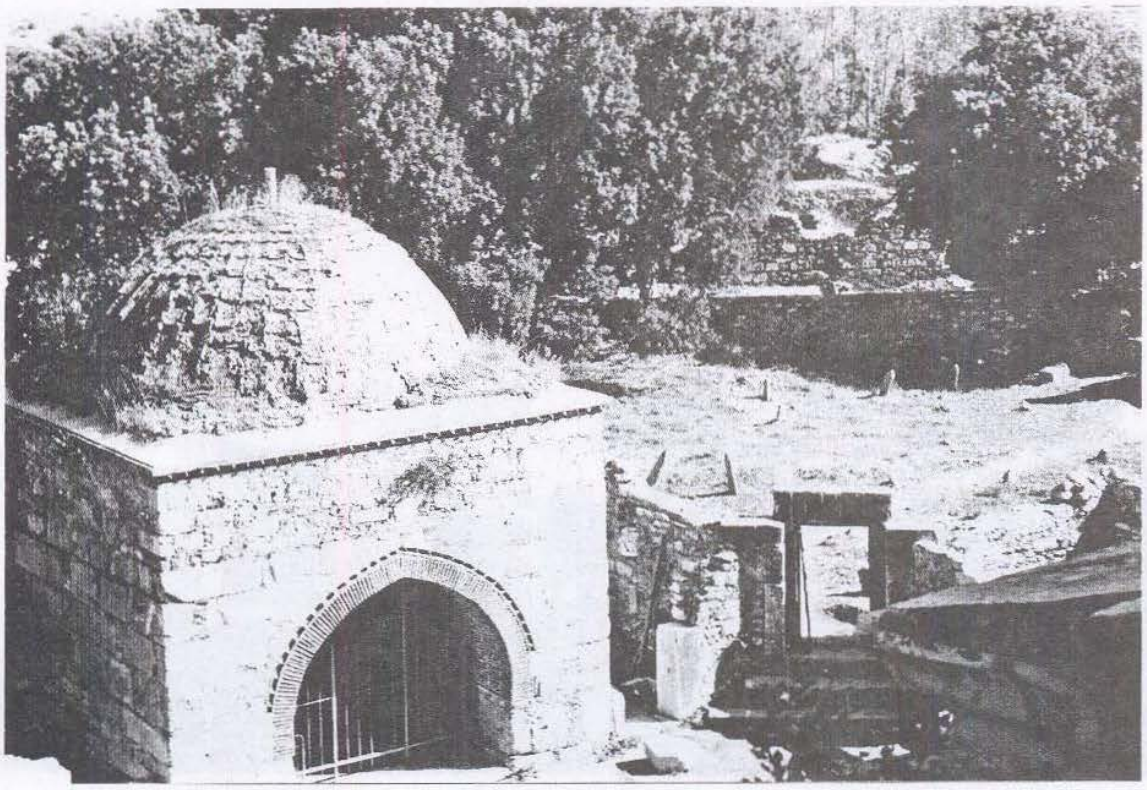
Şekil 3. Balat İlyas Bey Medresesi, Şadırvan (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)

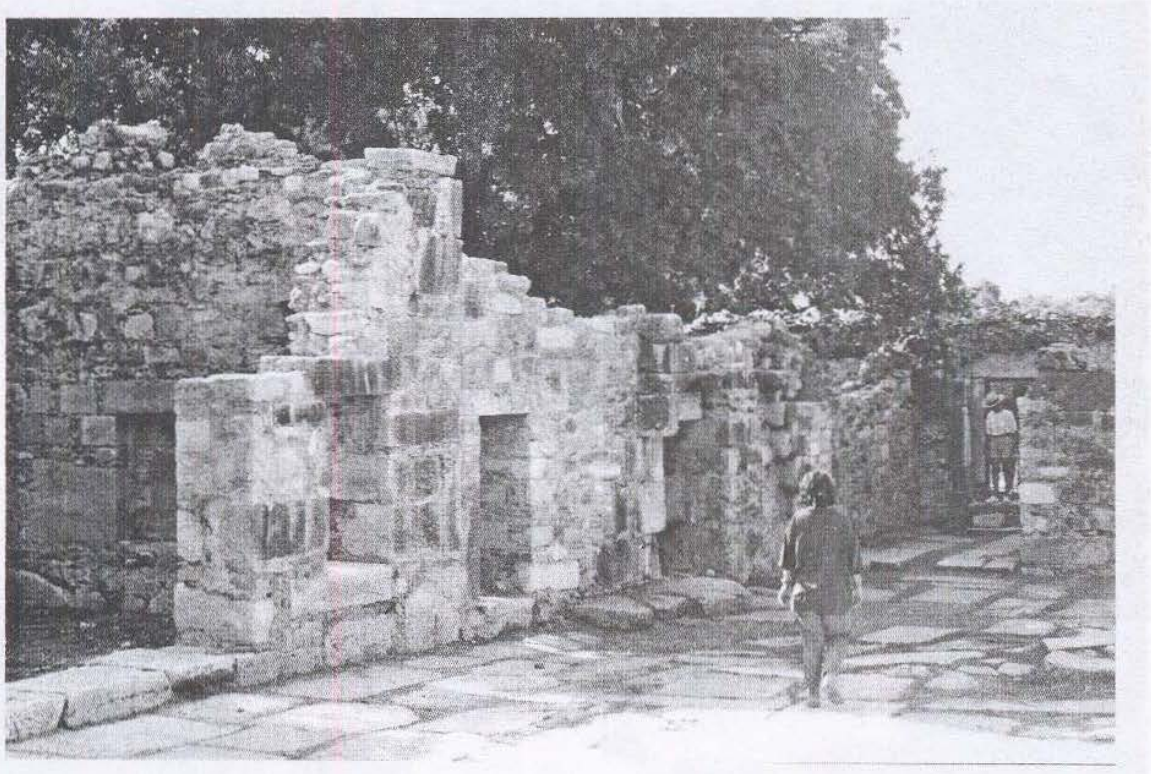
Resim 1. Balat-İlyas Bey Medresesi, kuzeydoğudan genel görünüş

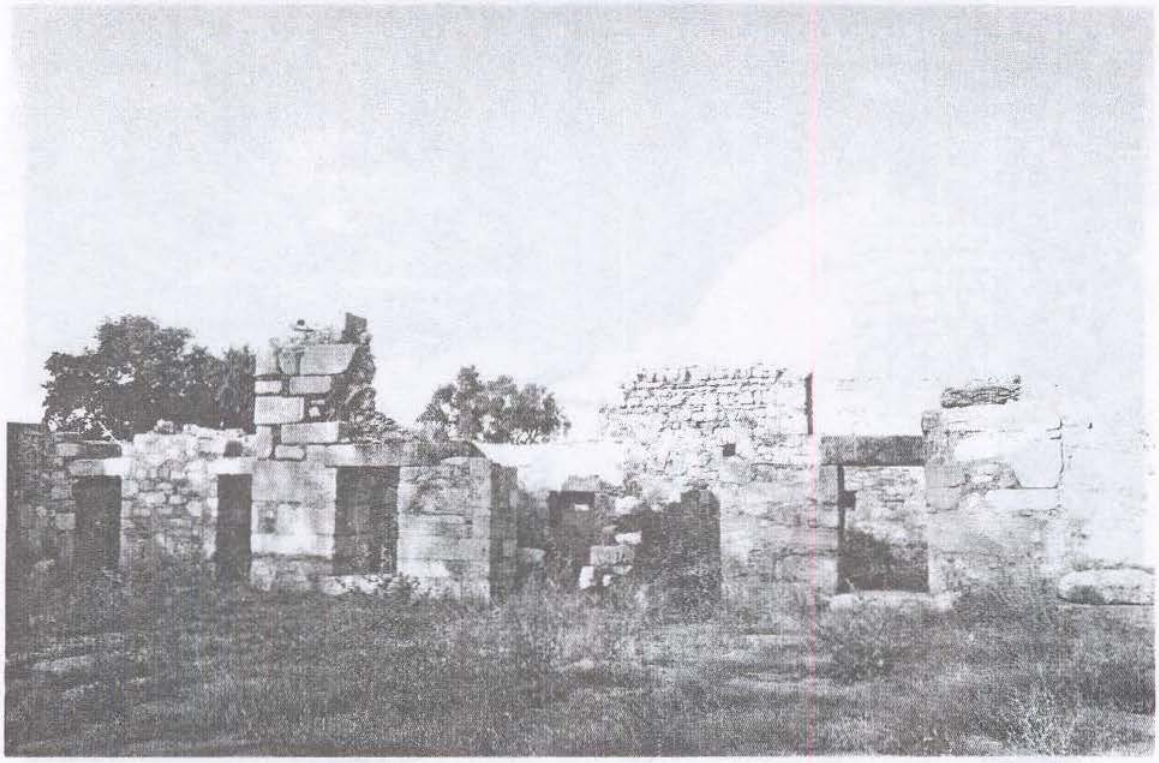
Resim 2. Balat-İlyas Bey Medresesi, 1994 yılı kazı sonrası ortaya çıkan medrese hücreleri

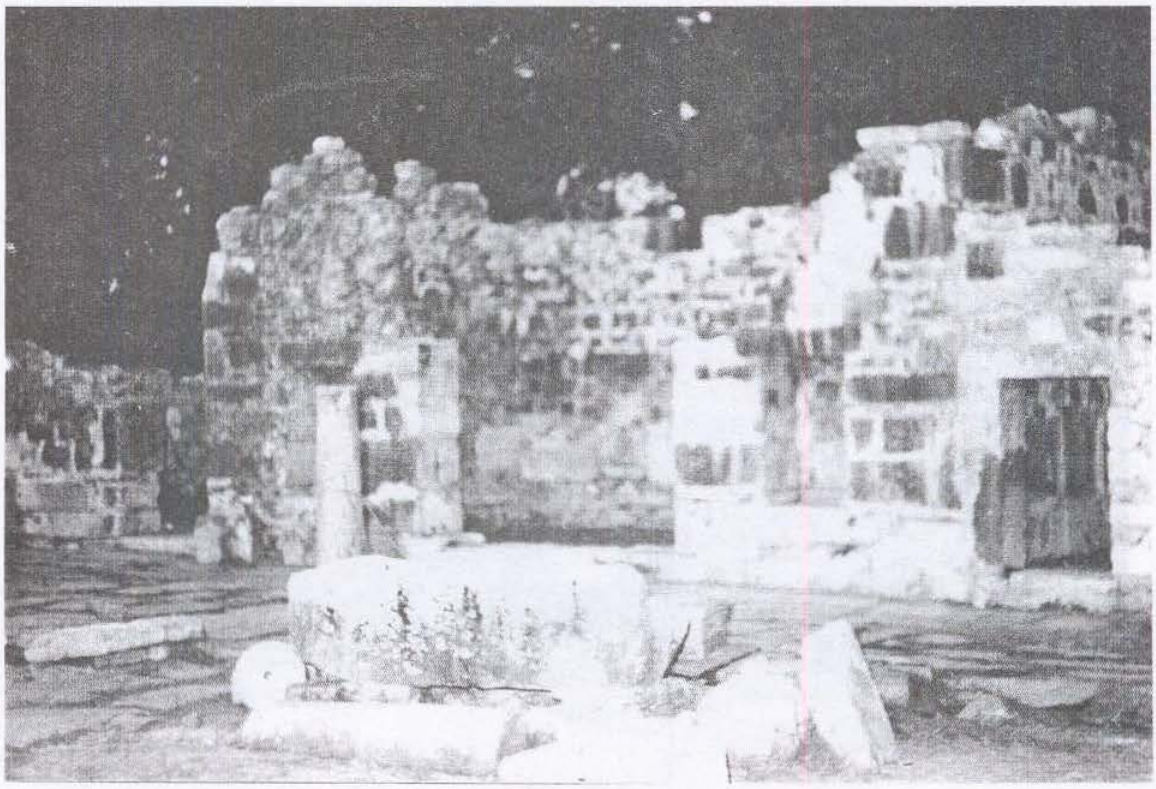
Resim 3. Balat İlyas Bey Medresesi, kubbeli ana eyvan

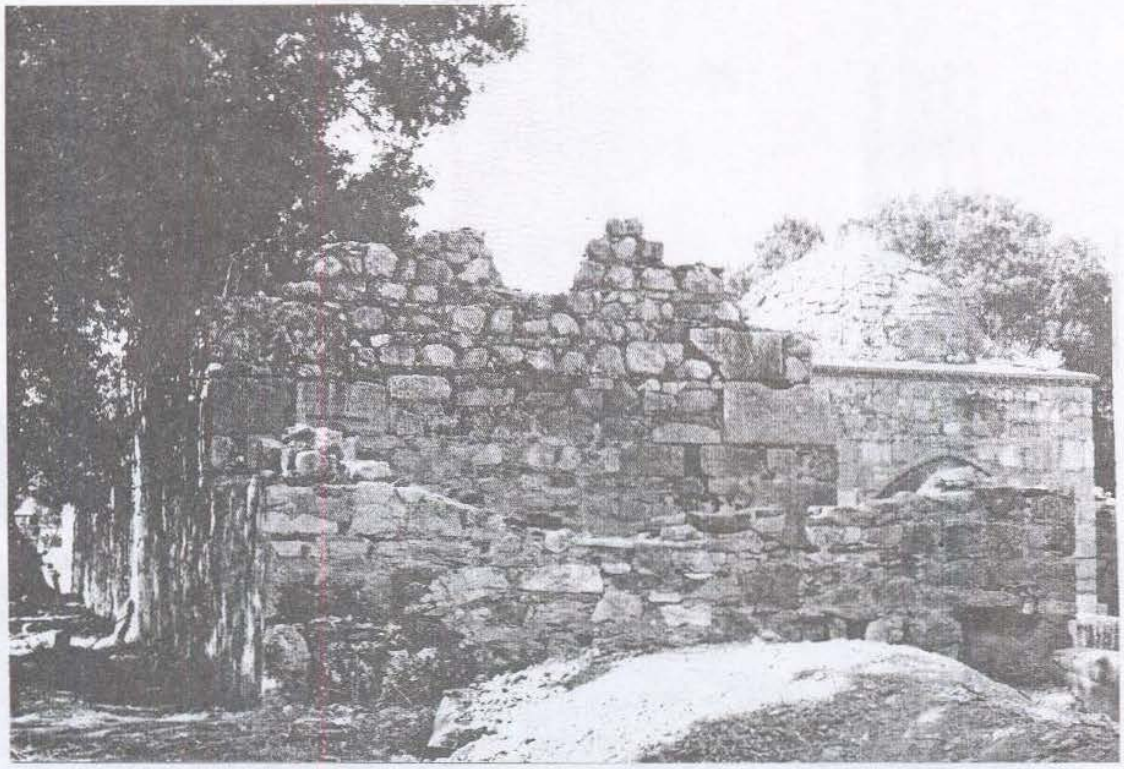
Resim 4. Balat İlyas Bey Medresesi, Batı kanat, dershane

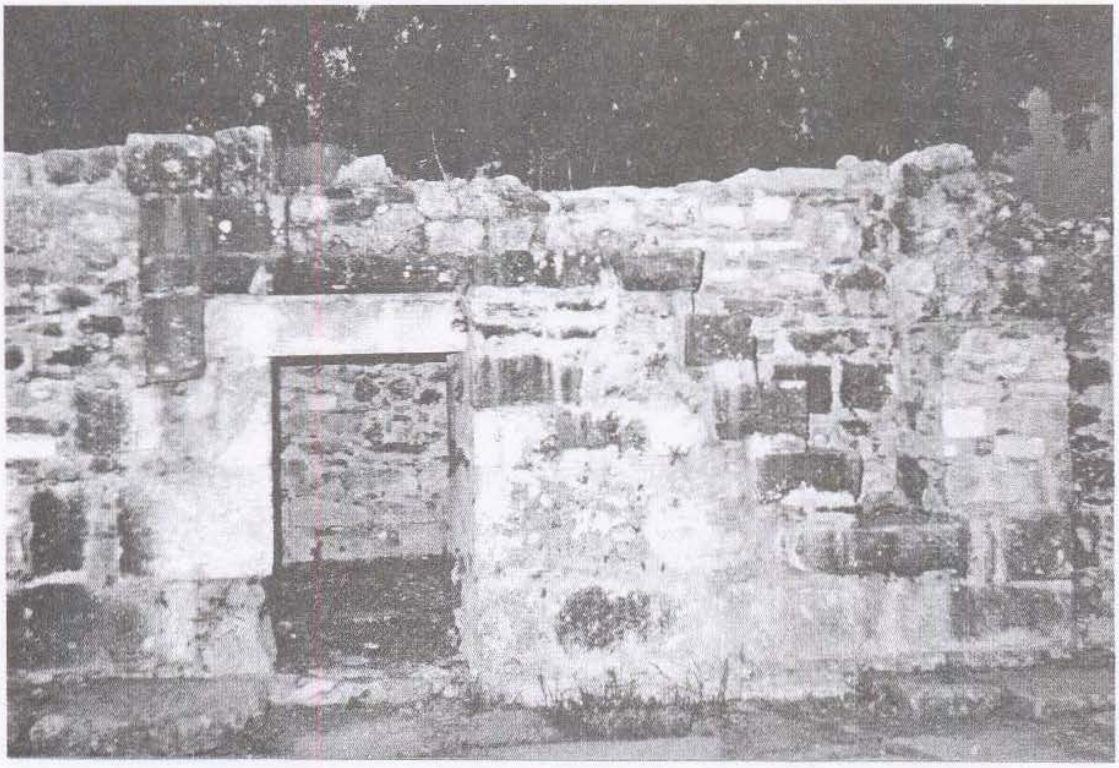
Resim 5. Balat İlyas Bey Medresesi, doğu kanat – dershane

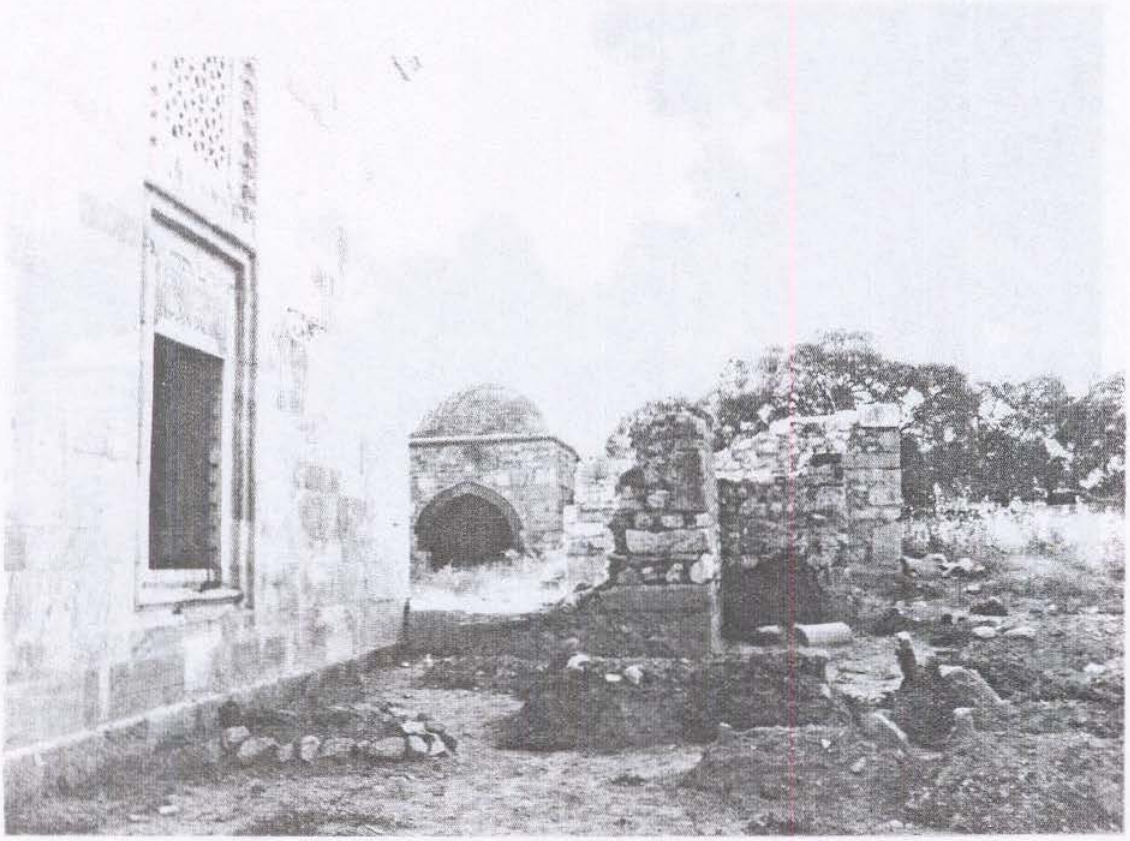
Resim 6. Balat İlyas Medresesi, şadırvan kalıntıları

Resim 7. Balat İlyas Bey Medresesi, güneybatıdan görünüş

Resim 8. Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanat çatıya çıkan merdivenler

Resim 9. Balat İlyas Bey Medresesi, güneydoğudan görünüş